

!!!Abajo las Murallas!!!, per Soledad Bengoechea i Ricard Desola

Soledad Bengoechea, historiadora, i Ricard Desola, filòsof

El aspecto de Barcelona en el día de hoy es sorprendente comparado no más á principios del siglo. Las calles rectas formadas por magníficas casas y palacios, el piso del suelo llano y en muchas partes empedrado adornado con jardines y árboles, la circulación de coches y carruajes de toda clase es inmensa, recorren por la ciudad diferentes tranvías, todas las vías de tránsito están frecuentadas por numeroso gentío. Federico de López Verdaguer. (1888). *Historia de Barcelona*.

Pels voltants del juliol de 1854, en començar el Bienni Progressista, Barcelona era una ciutat del tot emmurallada. Dins el recinte, aquella ciutat on els menestrals encara treballaven en el seu ofici recordava els vells temps medievals. L'aspiració dels barcelonins d'alliberar-se dels murs de pedra que ofegaven aquella Barcelona incipientment industrial en plena creixença havia estat defraudada durant els deu anys de govern dels conservadors. Les queixes dels ciutadans no havien aconseguit que la ciutat deixés de ser considerada per l'estat com una plaça forta militar. L'obsessió defensiva havia fet imposar la prohibició d'edificar a tota l'àrea que quedés a distància d'un tret de canó.

Dins les muralles, el clam dels barcelonins havia aconseguit un seguit de reformes. Pel gener del 1849, l'Ajuntament acordà la prolongació del carrer Ferran des de la plaça de la Constitució fins a la de l'Àngel, donant el nom de Jaume I d'Aragó a la nova via. Acordà, igualment, obrir una altra en la proximitat del Jardí Botànic, anomenada carrer de Salvadors, en memòria dels savis botànics Jaume Salvador i els seus fills; la que des de la Porta de Santa Madrona anava al carrer de Trentaclaus, anomenant-la de Berenguer el Vell; una altra en el barri de Sant Antoni anomenada del Príncipe de Viana i la que separava la Lonja de l'edifici de San Sebastià, titulada de Capmany. En aquesta data, el consistori va voler recordar i popularitzar fets i noms notables de la història de Catalunya.

Pel juny del 1851 va començar la subhasta per l'alienació dels solars de la Plaça Reial. Un dels solars del carrer Ferran quedà rematat a raó de vuitanta-un reials i mig velló el pam. Un altre del mateix carrer a raó de seixanta-u reials.

A la una de la tarda del dissabte 19 de novembre del 1853 es va celebrar la solemne inauguració d'una de les millores urbanístiques: l'obertura del nou carrer de la Princesa. Aquesta via, continuació de la gran arteria que formaven perpendicularment a la Rambla el carrer de Jaume I i la de Ferran, suprimia una porció de llòbrecs i insans carrerons estrets i de traçat laberíntic. Va ser la reforma paradigmàtica de la modernitat: una via recta, ampla i amb vocació comercial, on els menestrals podien oferir els seus productes. La plaça oberta en aquesta via, l'actual Plaça de Sant Jaume, es convertí en el nou centre polític de la ciutat i va ser l'aparador del gust neoclàssic dels arquitectes.

Un cop enderrocades les muralles, la urbanització de l'Eixample ideat per l'enginyer Ildefons Cerdà avançà, bé que lentament. La Plaça de Catalunya es va plantejar el 1872. L'espai, ben concebut, s'obria a les dues sortides vers Gràcia: l'antiga del Portal de l'Àngel i la nova de la Rambla.

Derruïda la Ciutadella com a fortalesa, deixats en peu edificis que foren església, residència i arsenal, delimitat el vast espai que seria el Parc, restava fer la part del barri de la Ribera, amb urbanística nova. I així fou projectat el 1873, com a extensió de l'àrea de les activitats mercaderes del Born.

Cap a finals de segle XIX la ciutat vella lluïa. A la nova, en creixement, encara li mancava caràcter per la senzillesa de les façanes dels seus habitatges, la majoria situats entre solars i camps. El Passeig de Gràcia, però, començava a agafar un caràcter senyorívol. Pau Vila i Lluís Casassas adverteixen que:

Au nucli antic, on continuaven residint les famílies amb mitjans, les botigues continuaven mantenint llur atractiu, algunes ja amb llum elèctrica. Era l'àrea compresa entre Santa Anna i els Escudellers, amb l'eix de la primera reforma: de Ferran a Princesa. El nou barri de Ribera tornava a ésser els dels majoristes. Ja, però, es posaven comerços als primers afluents del passeig de Gràcia, a

Catxipanda, Diari no diari d'Història

Revista online de Tot Història Associació Cultural

Pelayo i Fontanella. La plaça de Catalunya, ja esbossada, tenia als centres unes construccions d'esbarjo provisionals, i, en els extrems del seu eix major, edificis d'habitatges. Les cases de l'Eixample van començar a passar dels quatre pisos, ja que tenien entresol i principal. Era l'estructura dels nous habitatges, entre el carrer de Muntaner i el Passeig de Sant Joan, des de les Rondes fins a la Diagonal.

La ciutat creixia de manera imparable. Si l'any 1818 tenia 83.000 habitants, el 1850, només 32 anys després, la xifra havia augmentat fins als 187.000 i al 1900 gairebé ja superava els 533.000. I tot i que l'eufòria expansiva que va donar pas a l'Exposició Universal s'havia desaccelerat, cap el 1900 es construïen a Barcelona al voltant de cinc mil habitatges anuals, amb una inversió d'uns vint milions de pessetes de l'època.

Malgrat que Cerdà va concebre una ciutat utòpica, l'Eixample actual té encara plena vigència, continua sent el cor de la Barcelona actual. Fins al 1846, Barcelona es construïu sense cap pla d'urbanisme. A partir d'aquí, i fins a la construcció de l'eixample, comptava només amb uns plans geomètrics que fixaven el traçat i la reforma d'antics carrers medievals per tal d'evitar conflictes alhora de construir edificis de nova planta i de reedificar-ne d'antics.

Pero a mediados del siglo XIX no bastan providencias de dilación ó á medias; la población es más crecida que nunca, y lo será más en breves años: no basta reducir los conventos á solares, ni quedarnos sin huertos, ni jardines, ni patios, ni desahogo de ninguna especie; ni basta tampoco dar a las casas una elevación desmesurada, y repartir cada casa en habitaciones para diez ó doce familias: todos estos sacrificios hacen frente á la necesidad del momento, y nada más. Y estos sacrificios nos valen tan sólo el que quepan diez personas donde hijiénicamente solo debieran estar cuatro o cinco; y en cambio la salubridad pública se resiente, y en los casos de epidemia, contagio, ó de reinar una constelación morbosa cualquiera, la mortandad es enorme. (Pedro Felipe Monlau. (1841). *Abajo las Murallas!!!*).

La població de Barcelona es troba excessivament condensada i tan sols li corresponen 12 metres quadrats per individu, quan la ciència prescriu 40 metres quadrats per individu. La mortalitat de Barcelona és el doble que la de Londres". (Ildefons Cerdà. (1856). *Monografía estadística de la clase obrera*).

En les primeres dècades del segle XIX, dues plagues van assolar Barcelona: l'epidèmia de febre groga el 1821 i la del còlera el 1834. Aquests episodis eren freqüents en ciutats i viles d'altres països on les condicions de vida eren similars a les de la ciutat comtal. Això va propiciar que, en els primers anys del segle XIX, a Barcelona, com a Europa, la societat es convertís en objecte de ciència. L'estadística va ser l'instrument i es recolliren dades i es publicaren treballs. Objecte d'estudi fou la ciutat emmurallada, un dels símbols més sòlids i visibles de la ciutat antiga, que patia una gran densificació amb l'arribada de la revolució industrial. La necessitat de mà d'obra per a les fàbriques atreïa una gran immigració i les males condicions higièniques dels habitatges generaven epidèmies. Dins la muralla, Barcelona s'ofegava. La muralla medieval que havia permès a la ciutat resistir set setges entre 1641 i 1714 representava ara un fre a l'expansió urbana. En aquest context es desenvolupà un corrent de pensament, encapçalat per metges, que s'anomenà higienisme, que naixia de la voluntat de combatre la insalubritat d'aquestes ciutats recentment industrialitzades. La teoria higienista avançà hipòtesis i solucions a una de les causes de la gran mortalitat urbana: les crisis epidèmiques.

A Catalunya, l'higienista més important fou Pere Felip Monlau. L'any 1840 presentà un treball a un concurs obert per l'Ajuntament de Barcelona on es plantejava com a qüestió quin benefici es podia obtenir si s'enderrocaven les fortificacions. El treball es deia *Abajo las Murallas!!!*, un crit que resumia l'esperit que es faria dominant a l'època, i va resultar guanyador. A l'estudi, Monlau il·lustrava de manera magistral quina era la situació dels barcelonins dins les muralles:

La higiene pública aconseja, pues, la demolición total, ó por de pronto parcial, de las murallas que ciñen á Barcelona; y una salubridad mayor, un vivir más cómodo, fuera la primera ventaja que reportaría la ciudad el derribo por el cual clama todo el mundo. (Pedro Felipe Monlau. (1841). *Abajo las Murallas!!!*).

Els esforços dels higienistes se centraren en les condicions dels habitatges populars, dels quals denunciaven l'amuntegament humà, la convivència amb animals, la manca de ventilació, la concentració

Els pisos dels obrers i dels menestrals més modestos es caracteritzaven per l'absència de ventilació i per suportar unes condicions higièniques pèssimes. Si l'esperança de vida era de 36 anys per a les classes benestants, pels més humils era només de 23. Tant el text d'en Monlau com d'altres metges de l'època preocupats per les classes populars ofereixen una bona descripció de les seves condicions de vida. Les cases estaven ubicades en carrers estrets i sense empedrar, sovint sense sortida, ocupats, cada un, pels menestrals d'un ram determinat; places minúscules obagues i asimètriques predominaven en les zones rurals però també a Barcelona, fet que provocava fanguissars a l'hivern i els dies de pluja i un ambient sec i polsós a l'estiu. L'estructura urbana conservava bona part del traçat medieval. Carrers i places, que sovint romanien ben foscos, ja que fins a la dècada dels quaranta no es va millorar el servei d'enllumenat i es va introduir la il·luminació del gas (la llum elèctrica no arribaria fins a finals de segle). Els carrers actuaven com una prolongació dels obradors dels menestrals que hi eren establerts. Algunes famílies menestrals més modestes treballaven en el mateix habitatge, sobretot les dones que filaven, cosien o brodaven en cases moltes de les quals comptaven amb una única habitació. En molts casos, treballar, menjar, dormir, morir, parir i estimar es feien en un únic espai. El mobiliari era reduït: alguns matalassos, una taula, unes quantes cadires i escassos utensilis de cuina. En general, la casa era un terreny fonamentalment femení del qual l'home es trobava exclòs. Els menestrals masculins cercaven els seus llocs d'oci a l'exterior, als cafès i en companyia d'altres homes i els nens, quan finalitzaven la feina, jugaven al carrer. Les classes populars feien vida als carrers. Això reforçava un cert sentiment de carrer, de barri, de solidaritat veïnal, sobretot entre les dones que treballaven a casa que cuidaven els veïns malats o vigilaven els fills petits mentre els pares treballaven.

La sobreocupació de les cases, les llargues jornades de treball i l'escassa alimentació feien que aquella Barcelona emmurallada fos una ciutat malsana, amb greus deficiències sanitàries i amb una gran quantitat de malalties epidèmiques que afectaven, principalment a les classes obreres i menestrals. La mortalitat va ser altíssima al llarg de la major part del segle XIX, principalment durant la primera meitat, abans que s'enderroquessin les muralles.

L'Ajuntament de Barcelona, la burgesia industrial i els comerciants eren partidaris de l'enderrocament de les muralles a fi de propiciar l'engrandiment de la ciutat. Monlau també es va fer ressò d'aquest sentiment i en el seu fulletó va descriure les avantatges econòmiques que l'enderrocament portaria a la ciutat. El seu treball evoca una Barcelona que ja començava a ser visitada pels turistes, al temps que plantejava la possible annexió dels municipis de Gràcia i Sants, projecte que no es portaria a terme fins a l'any 1897:

Esta mayor sanidad, ventaja inapreciable de por sí, no es la única. Desde el momento en que cayese la línea de muralla, ó en que siquiera se uniesen Gracia y Sans con Barcelona, notariase en nuestra capital un aflujo mayor de extranjeros. Estos acuden siempre á los grandes centros de población y movimiento. En Londres y en París, los extranjeros forman mas de 1% de la población total. En Barcelona hay tambien ya muchos extranjeros; pero su número sería infinitamente mayor desde que la demolición de las murallas facilitase el necesario y debido ensanche. Entre estos extranjeros habría algunos industriales, algunos capitalistas; y conocidas son las ventajas que reporta un pueblo de la concentración de industriales y capitalistas en su seno. La grandiosidad á que se elevaría Barcelona diera también por resultado un aflujo mayor de visitantes. Nuestra capital, perla del Mediterráneo español, es en el día ya bastante concurrida por los viajeros: el antiguo establecimiento marítimo de Amilcar Barca merece el honor de una visita á todo hombre de gusto que recorre el litoral. Esa mayor concurrencia de viajeros, consecuencia necesaria de la importancia mayor que con el ensanche adquiriera Barcelona, es tambien una ventaja no despreciable (Pedro Felipe Monlau. (1841). *Abajo las Murallas!!!*).

Entre els anys 1840 i 1843, les autoritats liberals i radicals de la província van disposar que s'enderroqués la Ciutadella i les muralles, a excepció de la del Mar. El 1841 l'enderroc començà per la Ciutadella, però el govern central encapçalat pel regent del regne general Espartero ordenà la paralització de les obres. Dos anys més tard, en el marc d'una crisi a la indústria cotonera, la més important de Barcelona, es produí una revolta contra Espartero, que va ordenar el bombardeig de la ciutat des de

Montjuïc (1014 projectils caigueren sobre la ciutat i destruïren 472 cases) i la constitució de nou de la Junta de Derribo i la reedificació de la part enderrocada de la Ciutadella. Tanmateix, un cop acabades les revoltes el govern ordenà la reconstrucció del que s'havia destruït.

Als anys cinquanta, l'Ajuntament va promoure una reforma ambiciosa i optà per la ruptura amb els militars que s'oposaven a l'enderroc adduint que les muralles asseguraven la defensa de la ciutat. En aquella època els militars constituïen un estament molt poderós, eren considerats els braços armats de la reina, i no era fàcil enfrontar-s'hi. Tanmateix, els propietaris i promotors privats veien com el fet d'expandir Barcelona incrementaria la seva perspectiva de fer negocis.

Tècnics militars i civils debaten sobre l'eixample al llarg dels anys quaranta, però les diferències són insalvables. Els militars proposen eixamplaments reduïts per salvaguardar les muralles. Els arquitectes critiquen la migradesa d'aquestes propostes i projecten dissenys urbanístics més acurats i més ambiciosos. El combat decisiu que tanca el debat es produeix el 1853, quan el bloc civil –Ajuntament i forces vives– pacta un programa de tres punts: a) eixample il·limitat; b) propietat municipal dels terrenys de les muralles; c) passeig arbrat en lloc del perímetre fortificat. El pas següent és presentar aquest programa al Govern de l'Estat i demanar el seu suport per tirar-lo endavant. (*Cerdà i Barcelona. La primera metròpoli, 1853-1897*. (2010). exposició al MHC).

El text de Monlau va ser el programa de futur en el qual es van inspirar totes les accions per fer desaparèixer la muralla i aixecar la nova ciutat. L'any 1853 l'Ajuntament, les forces vives de la ciutat i els diaris iniciaren una campanya en favor de l'enderrocament. Un any després, l'Ajuntament va rebre l'autorització per a portar a terme la tasca, que va durar dos anys.

El mes de juliol de 1854 els malsons dels barcelonins es van fer realitat: començava a propagar-se el còlera per la ciutat. Es presentà d'antuvi al districte quart pel cantó de la muralla de mar. S'estengué aïlladament per la ciutat i afectà també Gràcia. A principis d'agost d'aquell any s'estava en la fase més virulenta de l'epidèmia. Els més afortunats fugien i l'activitat de Barcelona va quedar gairebé aturada. Un espectador de l'època indicava que *Barcelona, la rica Barcelona, la comerciante y popuulosa ciudad, pronto presentó un aspecto triste y espantoso, quedando sólo la jente pobre*. Tot i que sanitàriament fou frenada, el còlera deixà una pèrdua demogràfica d'uns 5650 morts en menys de tres mesos. El dia set d'agost de 1854, malgrat que encara no s'havia rebut autorització de Madrid, a partir d'una ordre de la junta de govern de la ciutat, va començar l'enderroc. Aquesta mesura afavorí donar ocupació a més de 4.500 treballadors, molts dels quals estaven a l'atur. La desaparició de les muralles possibilitava el creixement de la superfície urbanitzada i l'aparició dels eixamples.

L'enderroc iniciat el 1854 no contemplava l'eliminació immediata de la Ciutadella. Per la seva càrrega política, era la fortificació més detestada pels barcelonins, però es va considerar que no era el moment oportú i es va haver d'esperar fins a la Revolució del 1868. Així, els primers anys de la gestió de l'eixample coincidiren amb la recuperació de la Ciutadella i la seva definició com a parc urbà, entès com un servei públic i com un guany per a la ciutat.

Referències

Bengoechea Soledad., i Desola, Ricard. (2012). *Barcelona Menestral (1854-1936)*. Ajuntament de Barcelona.

Per citar l'article: Bengoechea, S., i Desola, R. (2016). ¡¡¡Abajo las Murallas!!!, *Catxipanda* (2). Recuperat (data de visualització), a <http://wpu.ir/z6ec1>